

ОГЛЯД ТРУПА НА МІСЦІ ЙОГО ВИЯВЛЕННЯ

Загальні положення

Першочерговою, однією з найважливіших та невідкладних слідчих дій є огляд місця події. Багато в чому успіх розслідування залежить від ретельності та якості проведення огляду. Він здійснюється з метою вивчення місця події, виявлення, фіксації та вилучення слідів та інших речових доказів для з'ясування характеру події, що відбулася, особи злочинця, мотивів вчинення злочину, а також встановлення інших фактів, що мають значення для розслідування. Проведення огляду регламентовано статтями 190-192, 315 КПК України.

Під місцем події розуміють ділянку місцевості чи приміщення, де безпосередньо сталася певна пригода і яке підлягає слідчому огляду. Найчастіше це водночас є і місцем вчинення злочину (вбивства, звалтування, крадіжки). Проте ці місця можуть бути різними, наприклад, коли людину вбито в одному місці, а труп перенесено в інше, де його знайдено. У такій справі може бути декілька місць подій і всі вони підлягають огляду.

Огляд місця події, як правило, здійснює слідчий, але, згідно із ст. 227 КПК України, його має право проводити й прокурор.

Оглядають місце події у присутності не менш як двох понять - незаінтересованих у справі дієздатних осіб (статті 127, 191 КПК України). Поняті мають право звертати увагу слідчого на будь-які обставини, що стосуються слідчих дій, та висловлювати зауваження з приводу виконаного, які обов'язково заносяться до протоколу.

Водночас вони зобов'язані бути присутні при проведенні огляду, але не беруть участі в ньому, та скріпити своїми підписами протоколи (ст. 127 КПК України). Для участі в огляді слідчий може запросити фахівців, які не заінтересовані у результатах справи (криміналіста, інженера-автотехніка і інженера з техніки безпеки,

токсиколога та ін. ст. 191 КПК України). Коли це зробити неможливо, то їхні функції повинен виконати сам слідчий. Якщо ж мав місце замах на життя людини, то разом із слідчим одразу починає працювати лікар-фахівець у галузі судової медицини, а за неможливості викликати судово-медичного експерта залучають лікаря будь-якої спеціальності (ст. 192 КПК України). Робиться це тому, що огляд місця події не можна відкладати - адже відомо, що перші години розшуку найбільш ефективні.

Треба пам'ятати, що зовнішній огляд трупа є складовою частиною огляду місця події, хоча інколи він оформляється як окрема самостійна слідча дія. Проводячи її, лікар повинен встановити й відобразити у протоколі: розташування та позу трупа; зовнішній вигляд його одягу і взуття; характер пошкодження одягу, наявність на ньому слідів, плям тощо; індивідуальні особливості частин тіла, їхніх ушкоджень і слідів на тілі; ознаки переживання тканин; особливості ложа трупа, предметів на ньому, безпосередньо біля нього. Значну увагу приділяють виявленню трупних змін та їх характеру, а також виявленню загальних даних про особу трупа.

Під час проведення огляду місця події та трупа на місці виявлення, як і ряду інших слідчих дій (слідчі експерименти, допити, обшуки тощо), лікар бере участь не як експерт, а як спеціаліст (фахівець) у галузі судової медицини. Діяльність його регламентується Правилами роботи лікаря - спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення (події) та ст. 128 КПК України. Відмова або ухилення спеціаліста від участі у слідчих діях тягне за собою кримінальну відповідальність (ст. 385 КПК України).

Огляд місця події і трупа на місці виявлення організує та проводить слідчий, тому всі учасники огляду діють за його вказівками і за його дозволом. Фахівець у галузі судової медицини робить огляд трупа, обстановки, що оточує його, з метою виявлення, фіксації і вилучення для подальшого дослідження речових доказів (слідів крові, волосся, відбитків рук, ніг, протекторів тощо) та різних предметів (знаряддя травми, одяг та ін.). Завданням лікаря є і зіставлення виявлених слідів із змінами та ушкодженнями на трупі, з метою всебічного встановлення і чіткого з'ясування обставин події. Як і кожна слідча дія, огляд місця пригоди документується шляхом внесення відомостей про все знайдене до «Протоколу місця події». Цей документ складається із вступу, опису та заключної частини.

Вступ «Протоколу» містить дані про дату, місце, час початку та закінчення огляду, посаду, прізвище особи, яка складає документ, прізвища, ім'я, по батькові всіх учасників огляду, домашні адреси понятих. Потім вказуються дані про особу, труп якої виявлено (якщо це відомо зі слів чи наявних документів),- прізвище, ім'я, по батькові, вік, адреса помешкання, фах.

В *описовій частині* детально занотують відомості щодо умов огляду - стан погоди, температура навколишнього середовища, освітлення. Потім дається опис місця виявлення трупа і заносяться дані, отримані в процесі його огляду. Дуже бажаним та корисним є складання плану-схеми місця події, який належним чином оформляють і додають до протоколу. Труп та обстановку, що його оточує, фотографують, а за можливості роблять записи на фото- і відео- плівку для виготовлення фільмів та ілюстрацій.

Закінчується «Протокол» переліком того, що вилучено з місця події, зазначається, куди направлено труп для судово-медичного дослідження, які дії проводилися для фіксації побаченого (складання схем, фотографування, відео- та кінозйомка тощо).

«Протокол» підписують усі учасники огляду. Серед них - поняті, тобто особи, які брали участь, як передбачає закон, у проведенні слідчих дій з метою засвідчення його факту, змісту та отриманих результатів.

Виходячи з встановленого під час огляду, а також базуючись на теоретичних знаннях та професійному досвіді, судово-медичний експерт уже в процесі роботи може зробити певні висновки й повідомити їх слідчому. Це, зокрема, стосується визначення:

- факту та часу смерті;
- зміни положення трупа після настання смерті;
- характеру та особливості травм;
- відповідності місця виявлення трупа місцю події;
- наявності ознак того, яким було положення потерпілого на момент пригоди;
- чи рухалася жертва після отримання ушкоджень.

Але ці висновки лише попередні, хоча й надзвичайно важливі. Вони нерідко є основою подальших слідчих дій. Треба зазначити, що хоча сам процес огляду місця події залежить від багатьох обставин, він має певні закономірності: спочатку учасники огляду ознайомлюються з обставинами шляхом опитування очевидців події або ж осіб, які виявили труп, уточнюючи час пригоди та обставини її, встановлюють

особу покійного, час смерті, загальний стан перед смертю (скарги, клінічні прояви хвороби тощо).

Суттєву допомогу в цій частині огляду може надати судмедексперт. Отримані при опитах дані інколи дають можливість відтворити картину того, що трапалося, визначити характер і цілеспрямованість слідчих дій, що врешті-решт значною мірою впливає на подальший хід слідства.

Сам огляд, залежно від обставин, може починатися або від центру до периферії, або ж у зворотному напрямку. При цьому під центром треба розуміти те, що становить основу самої події: при вчиненні злочину проти людини - це труп, при дорожньо-транспортних пригодах (ДТП) - транспортний засіб, що зазнав аварії, і т. ін. На думку більшості криміналістів, огляд місця події краще починати від центру, та все-таки завжди доцільно виходити з конкретних обставин.

Але бувають випадки, коли центр чи периферію місця події визначити неможливо. Тому слідчому доводиться обирати лінійну чи вузлову послідовність огляду. При лінійній послідовності оглядають місце події від краю до краю по прямих, нічого не пропускаючи. Вузловий огляд, який доцільно застосовувати, коли його об'єктом є приміщення чи невелика ділянка, полягає у послідовному обслідуванні одного вузла за іншим, наприклад, входу до квартири, де вчинено вбивство, прихожої, основного приміщення, слідів крові, знаряддя злочину тощо.

Питання про порядок огляду вирішується кожного разу залежно від конкретних обставин. Важливо, щоб кожна ділянка території, яка підлягає огляду, не залишалася поза увагою слідчого та інших учасників цієї дії.

Зазвичай огляд місця події складається з трьох стадій - загальної, детальної та заключної.

Загальний огляд слідчий починає з огляду місцевості з метою: орієнтації на ній; визначення межі простору, що підлягає огляду; вирішення питання про початок та послідовність його; вибору позиції проведення орієнтовної та детальної відео-, кіно-, фотозйомки та виконання її. Потім необхідно з'ясувати, які об'єкти розташовано на місці події, вивчити весь комплекс обставин, що стосуються місця пригоди, встановити взаєморозташування та взаємозв'язок елементів обстановки, їх зовнішній вигляд і стан, зафіксувати положення об'єктів на момент початку огляду. Слідчий опитує потерпілих, свідків, очевидців, вживає заходів, спрямованих на збереження виявлених

у подальшому речових доказів, слідів тощо.

Детальний огляд здійснюється статичним і динамічним методами (фазами). Особливість першого полягає в тому, що під час огляду ніхто з його учасників, як правило, не торкається предметів і слідів, не зрушує їх з місця. Все на місці огляду перебуває у стані статички, а слідчий та інші учасники дії лише уважно розглядають предмети, сліди, їх ознаки, стан, взаєморозташування. Під час такого огляду слідчий вивчає «механізм» події. Тобто за розташуванням різних речей та слідів складає свою думку про те, що і як відбувалося на місці огляду при вчиненні злочину.

Проводячи огляд, слідчий звертає увагу на всі деталі обстановки, особливо на предмети, які могли бути знаряддям злочину, сліди злочинця і транспорту, яким він користувався, на речі, які індивідуалізують особу злочинця, тощо. Необхідно особливо уважно вивчити так звані негативні обставини, тобто відсутність того, що при звичайному ході події повинно було б мати місце (наприклад, відсутність крові біля трупа з колото-різаними ранами). До «негативних» обставин належить також наявність ознак, які у даному разі не відповідають уявленню про злочинну подію.

Після закінчення статичного огляду місця події та фіксації всього виявленого слідчий застосовує метод динамічного огляду. При цьому учасники слідчої дії всебічно оглядають окремі предмети, за потреби зрушують їх з місця, беручи в руки. Щоб не залишати на предметах своїх слідів, необхідно користуватися гумовими рукавичками. Перед цим потрібно зафіксувати положення предметів, зробивши позначки (наприклад, крейдою). Це, за необхідності, допоможе відтворити обстановку на місці події. Якщо певний предмет - речовий доказ має бути вилучений та приєднаний до справи, треба спочатку визначити його місцезнаходження щодо двох постійних точок. Наприклад, у кімнаті - розташування знаряддя травми щодо найближчого вікна чи дверей або кутка цієї кімнати.

Отже, огляд місця події складається з трьох стадій і двох фаз - *статичної* та *динамічної*. Спочатку оглядають обстановку місця події й документують це шляхом опису, відео-, кіно-, фотозйомки, складання схем, планів та ін. У процесі статичного огляду ні до чого не торкаються, не змінюють положення предметів, речей тощо. Потім переходять до динамічної частини, тобто ретельно оглядають виявлені на місці події об'єкти, порушуючи їх первісний стан і положення, проводять зовнішнє дослідження трупа

Під час **заключної стадії** огляду завершується складання протоколу, перевіряється якість опису виявлених слідів, речових доказів тощо, способів їх фіксації й вилучення. Відібрані предмети, зліпки, відкопійовані сліди, речовини та інші об'єкти запаковують з дотриманням застережних заходів. Все відібране та підготовлене до вилучення опечатують, супроводжують відповідними надписами і засвідчують підписами слідчого та понятих (Е. О. Разумов, М. П. Молибога; А. С. Лісовий, Ю. П. Шупик та ін.).

Безумовно, ще до детального огляду трупа, лікар, який бере участь в огляді місця події, повинен пересвідчитися, що перед ним мертва людина. Про це свідчать абсолютні ознаки смерті (трупні плями, трупне заклякання, охолодження, висихання тощо). Смерть можна діагностувати й за наявності несумісних з життям ушкоджень тіла. Якщо ж достовірні трупні явища відсутні, то лікар повинен негайно надати потерпілому медичну допомогу, почати реанімаційні заходи і проводити їх до відновлення вітальних функцій або ж до появи абсолютних ознак смерті. Дуже рідко спостерігаються випадки, коли живу людину помилково приймають за труп і навіть привозять до моргу.

Так, у нашій практиці був випадок, коли четверо друзів по чарці прийняли свого товариша за померлого і привезли його до моргу. Пролежавши там годин 12, він протверезився і, вибивши вікно, відправився додому.

У літературних джерелах як давніх, так і сучасних, ми зустрічали чимало описів подібного, але багато з них, мабуть, є чистою вигадкою. Проте - далеко не всі, як і наведений нами приклад.

Пересвідчившись, що на місці дійсно перебуває труп, судмедексперт повинен з'ясувати, чи є ознаки, які дозволяють встановити, де настала смерть: на місці виявлення трупа чи ні. Для цього звертають увагу на відповідність розташування трупних плям та пози трупа, наявність чи відсутність слідів переміщення трупа, плям крові при зовнішніх ушкодженнях тощо.

Після цього встановлюють стать, довжину тіла та приблизний вік покійного. Не змінюючи пози трупа, вказують його положення щодо оточуючої обстановки, фіксують це шляхом відео-, кіно- чи фотозйомки. Позу трупа детально описують у протоколі, визначаючи, як він розміщується (лежить обличчям догори чи вниз, на боці, сидить, стоїть тощо), зазначають наявність на трупі та в оточуючій обстановці ознак, які дають змогу скласти думку про те, що відбулося (знаряддя травми: ніж, сокира, рушниця; сліди крові,

сперми, інших виділень людини, волосся; частини одягу, сліди транспортних засобів і т. ін.). Особливу увагу звертають на наявність ознак боротьби та самооборони.

Після цього проводять детальний зовнішній огляд трупа за тими самими правилами, що й при його розтині. Уважно досліджують ознаки смерті, зазначають у протоколі ступінь вираження трупних явищ у певний час огляду. Одразу ж звертають увагу на трупні плями. Як правило, це найперші ознаки смерті, і у своєму розвитку вони мають певні стадії. Встановлюють відповідну стадію трупних плям шляхом вивчення зміни кольору при дозованому натисканні. Водночас відзначають їх вигляд (суцільні, на зразок острівців), інтенсивність, колір (синій, фіолетовий, рожевий, чорно-сірий тощо) та фази. За характером (колір, інтенсивність, розташування) плям можна іноді запідозрити причину смерті. Потім визначають наявність і ступінь трупного заклікання. Для цього роблять спробу відвести нижню щелепу, зігнути чи розігнути кінцівки в суглобах. За допомогою електричних медичних (ТПЕМ-1) і ртутних термометрів вимірюють температуру трупа в пахвовій ямці та прямій кишці. Все це заносять до протоколу, де зазначають дані про погоду (світла, похмура, наявність опадів, температура навколишнього середовища тощо), бо вона може впливати на розвиток трупних явищ.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що при огляді місця події, прискіпливо вивчаючи трупні явища, можна вирішити ряд суттєвих питань.

Зазначене проілюструємо таким випадком... На узбіччі автотраси було виявлено труп невідомого, що лежав на спині. Під час огляду трупа встановили чітко виражені трупні плями. При натисканні на них динамометром вони лише частково блідли і відновлювали початкове забарвлення через 12 хв. Огляд проводили вранці, тому було висловлено думку, що смерть невідомого настала напередодні ввечері. Але це суперечило іншим зібраним у справі даним, бо незадовго до цього співробітники ДАІ зустріли вантажівку з причепом, що везла труби невеликого діаметра з боку пункту, де було виявлено труп. Затриманий і доставлений на місце події водій не заперечував, що міг не побачити перехожого, бо був туман, і збити його. Таким чином, свідчення підозрюваного суперечили висновкам спеціаліста - судового медика. Проте характер трупних явищ, відсутність ушкоджень, характерних для ДТП, за якої вантажний автомобіль збиває пішохода, що перебуває у вертикальному положенні, допомогли відновити

справжню картину події. З'ясувалося, що попереднього вечора потерпілий, будучи п'яним, їхав на тракторному причепі і впав з нього. Таким чином, правильна оцінка трупних явищ допомогла запобігти помилці.

Пересвідчившись у наявності абсолютних ознак смерті та вивчивши їх стан, починають ретельний огляд одягу трупа (верхнього та нижнього): чи відповідає він порі року, застібнутий він чи ні, чи є на ньому сліди від дії зовнішніх факторів (розриви, відбитки протектора, забруднення, різноманітні нашарування, підпали тощо) - ось далеко не повний перелік питань, які вирішуються під час огляду одягу.

Треба пам'ятати, що при вивченні трупа на місці виявлення та при транспортуванні до моргу первісний вигляд одягу може змінитися. Тому дані, отримані у процесі огляду, підкріплюють зйомками. Звичайно на місці події одяг не знімають, лише послідовно оголюють для огляду окремі частини тіла з метою виявлення ушкоджень, які описуються з позначенням локалізації, форми, розмірів, особливостей. Травма фотографується, бо через деякий час ушкодження можуть змінити свій первісний вигляд, а в окремих випадках і зникнути, наприклад, слабо виражена странгуляційна борозна. На характер ушкоджень впливають як фактори зовнішнього середовища (температура, опади), так і процеси, що відбуваються у мертвому тілі (гнигтя, висихання), тому детальний опис ушкоджень на місці події може допомогти у встановленні механізму травми, характеру зброї тощо. Водночас слід пам'ятати, що всі дії, пов'язані із встановленням розмірів та форми ушкоджень, треба проводити, запобігаючи можливості привнесення змін у первісний вигляд. Вимірюють травми на деякій відстані від країв, ранові канали не зондують. Надзвичайно важливим є вжиття заходів для збереження слідів, фіксації їх на місці виявлення та створення умов, які виключають можливість негативного впливу зовнішніх факторів.

Після закінчення огляду трупа його відправляють для судово-медичного дослідження.

Одним з найважливіших завдань при огляді місця події є пошук, закріплення та вилучення речових доказів. Деякі з них можна виявити при звичайному огляді (знаряддя травми, сліди транспортних засобів тощо), для встановлення інших доцільно використати відповідні апарати, інструменти, прилади - лупи, джерела інфрачервоних та ультрафіолетових променів, металошукачі і т. ін.).

Використання цих технічних засобів значно розширює можливості слідчого та судово-медичного експерта при огляді місця події, підвищує якість та результативність оперативних дій. Нині у спеціальних валізах (чемоданах, сумках) слідчого та судово-медичного експерта є прилади для виявлення слідів крові, слини, сперми, волосся, тобто речових доказів біологічного походження. Після детального огляду та опису цих речових доказів їх треба направити для подальшого лабораторного дослідження. Найбажанішим та найраціональнішим способом є вилучення предметів носіїв з наявними на них слідами (речовими доказами) цілком (одяг, зброя, постільна білизна тощо). Якщо вилучити предмети-носії чи їх частини неможливо, то виявлені сліди описують, фотографують та фіксують, складають схеми чи роблять малюнки. Найзручніше з цією метою використовувати аркуші прозорого поліетилену. їх обережно накладають на ділянку предмета з виявленими слідами і чорнилом наносять їх контури, намагаючись з максимальною точністю відтворити первісний вигляд слідів (форму, розміри, взаєморозташування тощо).

Зазначений спосіб простий, зручний, наочний, дає змогу використати отримані малюнки як ілюстрації «Протоколу огляду місця події». Занотувавши сліди описаним методом, їх вилучають способом змивання або зшкрібання. Ці речові докази фіксують, і слідчий, керуючись нормами закону, направляє їх для відповідних лабораторних досліджень, додавши до них копію «Протоколу...».

Особливості огляду місця події і трупа у разі різноманітних ушкоджень та видів смерті

Ушкодження тупими та гострими предметами

У цих випадках ретельно виявляють та описують наявність, розміщення, кількість, форму, вигляд і розміри ушкоджень на тілі та одязі, встановлюють їх відповідність одне одному. Звертають увагу на сліди крові (описують їх розташування, характер, форму: краплі, бризки, мазки, кров'яні смуги), сторонніх нашарувань і забруднень (фарба, пісок, болото, мастила, пальне, частки скла, сліди протектора тощо). Після ретельного огляду та опису вживають заходів для фіксації та збереження виявлених слідів - їх описують і документують. З метою збереження первісного вигляду виявлених на трупі ушкоджень їх

накривають зволоженою марлею або ватою. Без такої перестороги травми можуть змінити зовнішній вигляд через підсихання ранових поверхонь. Відновити ж його у подальшому вкрай важко, а інколи й неможливо.

Ушкодження при дорожньо-транспортних пригодах (ДТП)

У таких випадках ретельно оглядають не тільки труп, а й транспортний засіб (за його наявності). У «Протоколі» зазначають взаєморозташування трупа і транспортного засобу, наявність на трупі та одязі потерпілого слідів, які свідчать про наявність контакту тіла з транспортним засобом, який рухався. Завжди необхідно вимірювати відстань від підошви до ушкоджень на тілі та одязі потерпілого. Ретельно оглядається одяг і взуття травмованого, бо там можуть бути залишки фарби, шматочки скла, плями від мастила й пального, відбитки протектора та інших виступаючих частин транспортного засобу.

Не менш важливе значення має огляд транспортного засобу, за якого можна виявити сліди крові, частки тканин тіла людини (епідерміс, волосся, залишки внутрішніх органів тощо), а також сліди, що залишаються від зіткнення з тілом людини (порушення цілісності пофарбування, скла, деформації на поверхні і т. ін.). На ділянках контактів можуть спостерігатися відбитки поверхні одягу, а на їх кінцевій межі - і частинки його, відсутність пилу, або, навпаки, сторонні нашарування тощо.

Нерідко після ДТП спалахує пожежа, тому при огляді транспортного засобу криміналістові необхідно найретельнішу увагу приділяти вивченню стану бензо- та маслопроводів, карбюратора, бака для пального (В. Г. Бурчинський, Т. В. Хохолева, Ю. П. Шупик).

Базуючись на даних вивчення стану транспортного засобу, можна скласти думку про механізм травми.

Якщо ушкодження спричинені рейковим транспортним засобом, то при огляді місця події, крім виявлення й детального опису травм, що виникли під його дією (смуги від тиску колесами, сліди волочиння, забруднення, плями від мастил), необхідно з'ясувати, чи є ушкодження іншого характеру (різані, рубані чи вогнепальні рани, странгуляційні борозни).

Наявність їх може свідчити про істинну, а не сфальсифіковану картину пригоди. Як і завжди при ДТП, детально описується положення

трупа чи його частин, предметів одягу, вказується відстань від трупа до огорожі, шляхових знаків, стовпів електромереж, інших нерухомих предметів.

Велике значення має й поза трупа, положення його на залізничній колії, бо у деяких випадках це може допомогти встановленню роду насильної смерті. Так, для самогубства характерним є положення, коли труп перебуває поза колією, голова цілком або частково відокремлена, або ж тіло розрізано навпіл, найчастіше упоперек.

Падіння з висоти

Одночасно з оглядом трупа обов'язково обстежують місце, звідки людина впала,- балкон, вікно, дах, будівельні конструкції, де можуть залишитися сліди крові, відбитки рук, ніг. Вимірюючи висоту від рівня землі до місця, звідки трапилося падіння, зазначають наявність і характер виступаючих частин, вдарившись об які, тіло могло б отримати різні ушкодження та змінити траєкторію падіння. Звертають увагу на наявність різних ушкоджень, не властивих таким травмам (різаних, колотих, вогнепальних ран, странгуляційних борозен тощо). Детально обстежують руки з метою виявлення ознак, що свідчать про наявність ушкоджень та прижиттєвості їх виникнення, бо утворюються у той час, коли людина, падаючи з висоти, намагається схопитися руками за ті чи інші предмети.

Вогнепальні ушкодження

При огляді місця події у випадках вогнепальних травм необхідно вжити заходів до пошуку та збереження специфічних речових доказів (гільз, куль, шроту, клейтухів). Визначається їхнє положення, відстань від трупа до передбачуваного місця знаходження стріляючого. Шукають сліди та пошкодження на оточуючих предметах, вимірюючи до них відстань від землі, підлоги, інших нерухомих точок. Якщо в них є снаряди, детально описується їх розташування, відстань між ними та певними сталими точками. У подальшому це може бути використано для встановлення дистанції пострілу. Вивчення вогнепальних пошкоджень предметів дає можливість визначити напрямок пострілу і допомагає з'ясувати наявність додаткових факторів пострілу (відкладення кіптяви та порошинок (опалення). Знайдені речові докази

зберігаються для подальших досліджень. З метою запобігання їх пошкодженню або знищенню, можна застосувати клейку плівку, яка зберігає сліди дії факторів зовнішнього середовища. Її потім вилучають і досліджують у судово-медичному криміналістичному відділенні для встановлення наявності, топографії та хімічного складу мікрочастинок. Предмети (чи їхні частинки) з наявними в них снарядами вилучають та відправляють для криміналістичних досліджень. До тієї установи направляють і зброю, що знайдено на місці події, після детального огляду її, бо в каналі цівки можуть бути плями крові, частини органів і тканин людини, залишки набоїв тощо.

Виявивши наявність вогнепальних травм, під час огляду намагаються визначити їх характер, вхідний і вихідний отвори, встановлюють кількість поранень, чи відповідають вони за локалізацією одне одному на одязі і тілі людини, вживають заходів для збереження додаткових факторів пострілу. З цією метою доцільно обшити місце з вогнепальними пошкодженнями одягу марлею або тканиною. На тілі рани можна накрити такими самими матеріалами, відступивши на певну відстань від країв. Ці ділянки накривають клейкою плівкою, яку потім досліджують одночасно з об'єктами. Але найкраще, на нашу думку, використати дрібнодисперсний лак для волосся. Ним можна легко покрити значні поверхні різноманітних форм, він швидко сохне, не впливає на результати подальших досліджень слідів, не змінює їх фізичного та хімічного складу.

Нерідко під час огляду трупа на одязі виявляють цінні речові докази - кулі, шротинки, клейтухи. Все це обережно вилучається й передається слідчому для відповідних досліджень. Водночас з оглядом трупа треба уважно обстежити навколишню обстановку, де можна виявити певні пристрої, якими скористалися для здійснення пострілу. Зіставлення їх розташування з місцеположенням трупа та його позою може допомогти у відтворенні дійсних подій.

Огляд трупа закінчується вжиттям заходів із збереження первісного вигляду вогнепальних ран. Якщо вони не оброблені засобами, про які зазначено вище, то їх треба покрити вологою марлею або ватою. Певні заходи перестороги здійснюють для збереження додаткових факторів пострілу на руках потерпілого, особливо, якщо виникає підозра, що він сам стріляв. У таких випадках на кистях

рук можуть бути залишки кіптяви, окремі порошинки або їх сліди у вигляді незначних ушкоджень. Ці ділянки тіла обробляють лаком для волосся або ж покривають клейкою плівкою.

Механічна асфіксія

Огляд трупа на місці події має свої особливості, залежно від виду механічної асфіксії. Так, при повішенні труп описують в тому положенні, в якому його виявили, тобто висячим у зашморзі (петлі). Визначають відстань від оточуючих предметів, рівня підлоги чи землі до ніг, характер зашморгу, спосіб і висоту фіксації. Труп фотографують, а потім петлю розрізають і труп виймають з петлі. За допомогою нитки чи дротини відновлюють первинний вигляд зашморгу. Вузли петлі зберігають, бо за характером зав'язування (морський, рибальський, подвійний, простий вузол тощо) можна отримати уявлення про фах, певні нахили виконавця.

Якщо смерть сталася від задущення петлею, уважно вивчають предмети, за допомогою яких затягується петля (так звані закрутки). У разі виявлення слідів, що свідчать про боротьбу та самооборону, вживають заходів до їхнього збереження. Петлю, як правило, не знімають, а закріплюють на трупі для детального вивчення в морзі.

З інших видів механічної асфіксії треба виділити утоплення. На трупах, витягнутих з води, у першу чергу відзначають наявність ознак перебування тіла у воді (мокрый одяг, волосся, наявність піску, болота, водоростей на трупі, «гусяча шкіра»), а також ознак утоплення (стійка піна в отворах ротової порожнини та носа). Надзвичайно уважно оглядають кисті та ступні для виявлення ознак мацерації та її вираженості. Це значною мірою сприяє визначенню строку перебування тіла у воді. Треба пам'ятати, що на трупі можуть бути прижиттєві та посмертні ушкодження, їх уважно оглядають і детально описують, вживають заходів для збереження первісного вигляду.

Нерідко на трупі утопника майже немає одягу, але його можна знайти на березі, в човні, на містках, греблях. У таких випадках ретельно оглядають не лише одяг на трупі, а й одяг, знайдений на березі. Виявлений одяг можна відправити разом з трупом до моргу або до лабораторії для необхідних досліджень чи додати до протоколу огляду, чи передати близьким потерпілого, про що робляться нотатки у протоколі.

Смерть унаслідок дії високої, низької температури та враження електрикою

Оглядаючи труп на згарищі, зазначають його позу, наявність одягу та його залишки, ушкодження тощо. Якщо труп розчленований, то детально оглядають кожну з його частин, зазначаючи її розташування та визначаючи відстань між окремими з них. Предмети, що викликають підозру щодо можливої причетності до події, вилучають для подальших досліджень. Водночас беруть не менш чотирьох зразків попелу з кожної ділянки вогнища для виявлення частин спалених трупів. Треба зазначити, що на місці події можна зіткнутися з явищем так званої посмертної ампутації, тобто відділення кінцівок на рівні суглобів внаслідок прогорання тонких у цих місцях м'яких тканин. Певне значення має й поза трупа — «поза бійця (боксера)», яка є наслідком різкого випаровування вологи та зсідання білків. М'язи ущільнюються і вкорочуються, тобто настає їх «теплове залякання». Оскільки м'язи-згиначі розвинуті сильніше, ніж м'язи-розгиначі, труп набуває пози, за якої верхні та нижні кінцівки згинаються. Це явище посмертне і свідчить, що тіло перебувало у зоні дії високої температури, незалежно від того, потрапила туди людина живою чи мертвою.

Зовсім іншою є поза трупа у разі смерті від переохолодження: він лежить скоцюрблений, коліна до підборіддя (поза «калачиком») - людина намагалася зберегти тепло тіла, нерідко труп трохи загрузлий у сніг, що підтанув під тілом. У всіх випадках відзначають наявність одягу й відповідність його сезону. Виявляють зовнішні ушкодження, поділяючи їх на ті, що спричинені холодом і заподіяні якоюсь зброєю, знаряддями (вогнепальні, колоті, різані рани).

Обов'язково зазначають наявність слідів ніг і транспорту, що ведуть до трупа, розміщення та колір трупних плям, які при переохолодженні мають червонуватий відтінок. Через те, що при перевезенні трупа до моргу деякі сліди можуть зникнути (бурульки біля отворів рота і носа, очей), їх потрібно сфотографувати, бо вони є безсумнівним доказом того, що людина дихала на морозі, отже, була жива. Необхідно мати на увазі, що може замерзнути труп людини, яка померла не від переохолодження, а з іншої причини. Категорично забороняється на місці змінювати позу трупа, бо це може призвести до виникнення додаткових ушкоджень, які іноді надзвичайно важко відірвати від прижиттєвих (переломи кісток, кінцівок).

Якщо смерть сталася під дією електричного струму, найперше,

що потрібно зробити, прибувши на місце події,- пересвідчитися, що перервано контакт трупа з джерелом струму. Доторкання до нього без належних засобів захисту є небезпечним для життя. Ретельно оглядаючи місце події, визначають позу трупа, вимірюють відстань від нього до джерела струму, стан електропроводки. Обов'язково вказують на наявність факторів, які сприяють враженню електрикою (дощова погода, вологі шкіра, одяг тощо). Детально розглядають одяг з метою виявлення на ньому слідів дії електроструму - електроміток. Їх шукають і при огляді трупа. Для збереження первинного вигляду електроміток їх можна прикрити клейкою плівкою або ж лаком, як про те йшлося вище.

Отруєння

При підозрі, що смерть сталася від отруєння, надзвичайне значення мають дані про процес помирання, тому, оглядаючи місце події, встановлюють обставини, що передували смерті, найчастіше - шляхом опитування свідків. При огляді трупа звертають увагу на сліди від дії кислот і лугів (опіки на обличчі, руках), зазначають колір трупних плям, наявність блювотних мас. У процесі огляду проводять пошук хімічних речовин (порошків, пігулок, розчинів, ампул, мазей тощо), їх залишків або слідів дії та засобів для введення отрут (голок, шприців, піпеток, спринцівок). На місці можуть бути виявлені рецепти, сигнатури, залишки упаковок, етикетки, листки-інструкції тощо. Всі виявлені речові докази вилучають і направляють для дослідження. З цією ж метою забирають залишки їжі та напоїв. Якщо особі надають медичну допомогу, то збирають промивні води, блювотні маси.

Одним з найважливіших завдань при огляді місця події в разі отруєння є встановлення його джерела. Наприклад, при отруєнні чадним газом ними можуть бути газові апарати, прилади опалення, працюючі двигуни транспортних засобів. При отруєнні продуктами харчування - залишки їжі чи невикористаних або необроблених продуктів (гриби, ягоди і т. ін.). Усе це вилучають для дослідження в лабораторії.

Кримінальний аборт і дітовбивство

При огляді трупа звертають увагу на позу, наявність ознак вагітності. Виявляють ушкодження, визначають їх характер і механізм спричинення. Ретельний огляд місця події дає змогу виявити

предмети, за допомогою яких можна зробити аборт (бужі, голки, спринцівки, пінцети), а також сліди крові, залишки плідного яйця, а інколи й сам плід. Його оглядають, як і труп жінки.

Визначають наявність ознак новонародженості (пуповина, первородна змазка, пологова пухлина, мазки крові), вимірюють його довжину, окружність голівки, грудей та інші частини тіла.

Трупи новонароджених можуть бути виявлені в найрізноманітніших місцях (на горищах, у підвалах, сміттєзбірниках), перебувати у валізах, сумках, бути загорнутими у шматки одягу, білизни. Під час огляду, поряд з детальним описом трупа, акцентують увагу на тому, в чому його знайдено, бо це може допомогти у встановленні особи злочинця. Виявлені речові докази разом з трупом відправляють до моргу.

Особливості огляду місця події в окремих, незвичайних, випадках смерті

Певні особливості притаманні огляду місця події у випадках неординарних, наприклад, після транспортних катастроф з масовими жертвами, при огляді розчленованих і скелетованих трупів тощо.

Проведення огляду тут пов'язане з рядом характерних ускладнень і вимог, залежно від часу та місця, де трапилася подія. Огляду, як правило, підлягають значні території, а час, відведений для цього, нерідко обмежений. Адже затримка з проведенням огляду спричинює значні незручності для сотень, а то й тисяч людей. Саме тому найважливішим у таких випадках є окреслення меж проведення детального огляду й огляду ознайомлювального. Категорично заперечуємо проти того, що може бути поверховий, без занотування в протоколі, огляд, що нічого не дає, крім шкоди.

До завдань ознайомлювального огляду належить оперативне оцінювання всього масиву роботи, визначення його послідовності залежно від ступеня важливості. Взагалі, немає категоричних заперечень проти поділу місця події на кілька ділянок, де працювали б окремі групи. Тим більше, що інколи до таких груп немає необхідності залучати всіх фахівців, які беруть участь в огляді. Бажано визначити, які з об'єктів і кому з фахівців доцільно оглянути на місці події, а кому це можна зробити пізніше, в умовах лабораторії. Наприклад, немає потреби в огляді всіх об'єктів спеціалістами в галузі вивчення обставин виникнення пожеж, вибухів. Там, де

немає мертвих тіл, не потрібна присутність фахівця в галузі судової медицини тощо.

Усе це є підставою для виділення кількох самостійних оперативних груп і їх незалежної роботи.

Однак спочатку учасники огляду визначають епіцентр події та обумовлюють подальшу послідовність роботи. Окремі спеціалісти за необхідності можуть залучатися до роботи різних груп.

Після ознайомлювального огляду та встановлення місць першочергової роботи проводять детальний огляд у звичайному порядку. Окрім опису, складання схем, відео-, кіно-, фотозйомки, доцільно робити панорамні зйомки, використовуючи підвищення або, за можливості, вертоліт. Обов'язковими є детальна орієнтація та позначки на плані, кроках, схемах або фотографіях з таким розрахунком, щоб жодна ділянка території не залишилася поза увагою.

Визначивши епіцентр події, приступають до його ретельного вивчення. Найбільшу увагу приділяють пошукам і детальному опису тіл водіїв (членів екіпажу, якщо такий був).

Встановлюють положення та пози трупів, наявність і характер ушкоджень. Прискіпливо оглядають одяг, при цьому детально занотовують, які й де знайдено особисті речі, що, безумовно, може допомогти в ототожненні особи потерпілого. Доцільним є залучення до огляду місця події фахівців у певних галузях господарчої діяльності. Це значною мірою допоможе у відтворенні того, що сталося, та визначенні осіб потерпілих.

Так, при огляді місця події у випадках авіаційних катастроф слід залучати до цієї справи не тільки лікарів-спеціалістів у галузі судової медицини, а й фахівців з авіаційної медицини, а також висококваліфікованих пілотів. Останні, досконально знаючи, як повинен розміщуватися екіпаж повітряного судна, можуть допомогти в ідентифікації членів екіпажу. Це, звичайно, треба враховувати при ототожненні потерпілих.

Вважаємо за необхідне зазначити, що за певних травм можна спостерігати випадки, коли на потерпілих або зовсім немає одягу, або є лише незначні його залишки. Ця обставина не має вводити в оману учасників слідчої дії, бо дуже легко запідозрити мародерство або ж те, що людину роздягли або й умертвили ще до події, яка відбулася. Спростуванням подібних висновків може бути наявність частин одягу на землі, деревах, кущах тощо, інколи на досить значних відстанях від місця події.

Нерідко після зіткнення транспортних засобів з перешкодою

(рухомою чи нерухомою) виникають пожежі, вибухи. Тому огляд місць подій слід проводити з урахуванням цієї обставини, про що було зазначено.

При катастрофах, поряд з випадками смерті внаслідок різноманітних травм, найчастіше причиною смерті може бути механічна асфіксія, зокрема стискання грудей та живота. Тому при огляді звертають увагу на наявність ознак, характерних для механічного задусення.

Безперечно, дуже важко, а то й зовсім неможливо описати всі сліди крові, плями від пального та мастил. Але у загальній мозаїці нотатків вони мусять знайти відображення, нехай і схематичне. Зате більшу увагу їм можна приділити при документуванні з допомогою відео-, кіно-, фотозйомки.

У випадках катастроф на місці події можна інколи задовольнитися загальним описом трупів, звернувши головну увагу на тіла найактивніших учасників події. Їх досліджують ретельно, як і при звичайних оглядах.

Під час катастроф деякі тіла розриваються на шматки. У таких випадках необхідно виокремити частини кожного тіла й відправити їх до моргу в одній упаковці (поліетиленові мішки тощо).

Оглядаючи місце події при авіаційних катастрофах, завжди слід пам'ятати, що вивчення характеру розміщення трупів та їхніх частин може допомогти у відтворенні дійсної картини пригоди. Наприклад, при ударах повітряного судна об землю на великій швидкості чи вибуху частини тіл можуть бути розкидані в радіусі до 500 і більше метрів. Як правило, ця площа залежить від кута зіткнення літака із землею, і чим він менший, тим на більшій території треба розшукувати тіла загиблих. Інколи вона досягає декількох квадратних кілометрів. Особливо великі території слід оглядати тоді, коли літак руйнується в повітрі на значній висоті.

Певні особливості має огляд місця залізничної катастрофи. Тут, якщо це можливо, необхідно зазначити положення трупів не лише в певних вагонах, а й у купе. Це може допомогти в ідентифікації потерпілих, особливо шляхом опитування родичів і знайомих, які знали, в якому вагоні і на якому місці їхали потерпілі. Значною мірою може допомогти й огляд речей у відповідних вагонах і купе.

На жаль, ці роботи нерідко утруднюються, оскільки після зіткнення рухомого транспорту з перешкодою дуже часто виникають пожежі, на тіла можуть діяти різні хімічні речовини, найрізноманітніші фізичні, а інколи — й біологічні фактори.

Розділення тіл спостерігається не тільки при транспортних катастрофах, а й при різноманітних вибухах на підприємствах, у шахтах, а також при стихійних лихах тощо.

Після останніх може скластися така ситуація, коли певна кількість тіл загиблих потрапляє у недоступні місця (глибокі ями, заповнені водою чи мулом) чи похована під деталями будівельних конструкцій, залишками агрегатів машин тощо. У таких випадках треба дуже обережно проводити роботи з витягування тіл потерпілих, уникаючи заподіяння додаткових травм.

Коли на підприємстві стався вибух, треба у першу чергу визначити його причину. Її вірогідне встановлення допоможе запобігти травмуванню учасників огляду, працівників рятувальних служб, пожежників та ін.

У практиці судово-медичного експерта можуть трапитися випадки, коли трупи людей, які загинули або навіть померли від хвороби, перебувають у віддалених, важкодоступних місцях (у лісових нетрях, глибоких ярах чи горах). Через деякий час під впливом природних факторів, а нерідко внаслідок життєдіяльності звірів, птахів, комах трупи можуть руйнуватися, а окремі їх частини переміщуватися - нерідко навіть на значні відстані - як від місця пригоди, так і одна від одної. Інколи через це неможливо відшукати всі частини тіла, що значно ускладнює роботу експерта.

В окремих випадках на місці події знаходять частини трупа, який розчленували з метою приховати злочин. Тоді огляд місця події треба проводити, починаючи від якоїсь вибраної умовної точки, прив'язуючи весь опис до неї. Це може бути окремий примітний предмет (дерево, навіть куш) чи просто найбільша частина тіла. Описуючи все знайдене, відзначають відстань від вибраного умовного центру до окремих частин тіла, зазначають їх положення та розміщення.

Особливу увагу звертають на пошуки предметів, за допомогою яких можна заподіяти смертельну травму, потім розчленувати труп. Інколи частини трупа ховають у недоступних місцях чи втеплюють. У такому разі знаходять лише частини трупа, тому необхідно приділити максимум уваги виявленню слідів його розчленування: у першу чергу крові, залишків м'язів, кісток тощо.

Якщо на знайдених частинах трупа є залишки одягу, то останні ретельно описують, вживають заходів для його збереження, щоб потім детально дослідити. Те саме стосується матеріалів, використаних для спалення окремих частин тіла, — вони можуть

допомогти у впізнанні загиблого і встановленні вірогідної картини події.

Одного разу на експертизу було доставлено відокремлену ногу вбитого, замотану в шматок тканини, на якому була мітка пральні. Саме ця деталь дала можливість встановити ім'я загиблого, а потім розкрити злочин.

Окремим видом слідчих дій є огляд скелетованих трупів або ж їх залишків. Якщо знайдено весь кістяк, то треба визначити, чи був труп закопаний чи ні. У першому випадку замірюють глибину поховання, встановлюють його характер - наявність домовини, одягу, тканини, поліетиленової плівки, брезенту чи інших матеріалів, що використовувалися для обмотування трупа. Це допоможе визначити, звідки привезли труп, чи вчинено злочин саме там, де знайдено тіло.

Якщо ж труп не закопаний, а, скажімо, лише прикритий гіллям чи соломою, треба знайти всі кістки скелета, а для цього оглянути значні ділянки місцевості. У процесі огляду необхідно зібрати всі кістки чи їхні залишки, а вже потім провести ідентифікацію та монтування скелету. Ретельно проведений, такий пошук нерідко дає позитивний результат. Так, у випадку С. Т. Джигори - під час пошуку кісток загиблої дівчинки було ретельно оглянуто великі ділянки лісу, зібрано кілька сот кісток, більшість з яких, як виявилось, були тваринного походження. Але серед них знайшли майже повний скелет загиблої Г.

Шукаючи кістки, треба звернути увагу на інші предмети, які за певних умов можуть стати речовими доказами (частини одягу, взуття, прикраси, предмети туалету тощо).

Розчленовані та скелетовані трупи завжди потребують ототожнення, як правило, це роблять у стаціонарних умовах (морг, лабораторія). Але на місці події також слід вжити заходів для встановлення особи загиблого.

У першу чергу - це найретельніший огляд одягу. Крім того, потрібно скласти словесний портрет загиблого, або, якщо це неможливо, детально описати його індивідуальні особливості (наприклад, фізичні вади - горб, укорочені кінцівки, рубці, татуювання, особливості зубів, бородавки, родимки, плями гелеангіектазії тощо). Сукупність цих прикмет може допомогти в ідентифікації особи.

Окремо розглянемо особливості огляду місця події, коли там трупа не виявлено.

Коли є підозра, що труп заховано, то насамперед треба визначити місце можливого поховання: сліди недавно перекопаної землі,

відсутність трав'яного покриву чи, навпаки, - купи гілля, трави, соломи, піску, сміття тощо.

Інколи вже безпосередній огляд дає належний результат, і труп знаходять. Трапляється, що цьому сприяють спостереження за поведінкою звірів, птахів, комах. При розшуках трупа неодмінно використовується так званий газоаналізатор (трупошукач) - прилад, який реагує на гази, що утворюються при гнитті трупа. Цей агрегат складається з трубки - щупа, який заглиблюють у землю. Гази, що там є, потрапляють до спеціального пристрою, котрий реагує зміною кольорової гама або ж звуковим сигналом, коли до нього надходять гази, які в своєму складі містять продукти процесу розкладання трупа. Необхідно пам'ятати, що прилад найбільш ефективний у суху, теплу погоду. Застосування його значно розширює можливості пошуку мертвих тіл чи їх рештків, робить огляд результативнішим.

Може трапитися ситуація, коли заздалегідь відомо, що на місці події тіла потерпілого вже немає: травмованого відправлено до лікарні; труп перевезено для поховання в інше місце. Якщо в першому випадку рідко коли роблять спроби знищити сліди пригоди (за винятком, скажімо, кримінального абортів або побутових злочинів), то в іншому - це постійне явище. Тому в жодному разі не можна нехтувати оглядом місця пригоди, адже там можна розшукати важливі речові докази - знаряддя травми чи вбивства, сліди крові тощо.

Якісно проведений огляд місця є запорукою успіху. Саме тому необхідно зробити все, щоб побувати на місці пригоди, детально вивчити його, спробувати відтворити обставини та події, які там відбулися. Звичайно, все це робиться з дотриманням вимог процесуального законодавства й детально документується.

Корисними є й повторні огляди після судово-медичного дослідження трупа, бо інколи його результати і визначають напрям подальшого розслідування.

У нашій практиці був випадок, коли дослідження трупа викликало підозру, що смерть настала внаслідок отруєння. Водночас було виключено певні групи отрут - місцеводіючі, кров'яні, солі важких металів. Але визначити, яка саме отрута спричинила смерть, було важко. Справа ускладнювалася й тим, що судово-медична токсикологічна експертиза в органах і тканинах тіла покійного отрут не виявила. Лише знання клінічних та морфологічних змін, оцінка виявленого при розтині тіла допомогли під час повторного

огляду місця події відшукати речовину, використану для самогубства. Нею виявився карбохолін - лікувальний препарат (хлорид карбомінолхолін), якому притаманна сильна нейротропна дія внаслідок пригнічення холінестерази. Ця речовина в організмі швидко руйнується, і виявити її в процесі судово-медичного токсикологічного дослідження вкрай важко, а іноді й зовсім неможливо.

Треба зупинитися ще на одному різновиді огляду місця виявлення трупа - ексгумації (виймання трупа із землі). Ця слідча дія проводиться з різною метою - для встановлення причини смерті особи, тіло якої поховали без розтину, виявлення патологічних змін, зокрема різноманітних ушкоджень, які не були встановлені при первинному дослідженні тощо.

Ексгумація може бути проведена як на кладовищі, так і в інших місцях. Коли ексгумація здійснюється на кладовищі, то після огляду могили розкривають, визначають глибину поховання та стан домовини. Останню виймають і відправляють до моргу. Крім того, беруть зразки ґрунту з-під домовини та зі стінок могили для подальшого судово-токсикологічного дослідження.

Якщо ж ексгумація відбувається не на кладовищі, то детально описують положення трупа, його позу, наявність на ньому та поряд з ним сторонніх предметів. Труп витягують з ями, розміщують на землі (бажано покрити її дошками, брезентом, целофановою плівкою тощо) і проводять огляд як звичайно. Потім труп запаковують, найкраще - у спеціальний целофановий мішок і відправляють до моргу. Водночас для подальшого лабораторного дослідження беруть зразки ґрунту з ями, у якій перебував труп, а також з навколишніх ділянок. Може виникнути необхідність взяти зразки комах на різних стадіях розвитку для ентомологічного дослідження.

У процесі огляду місця події можна за окремими ознаками скласти уявлення про учасників того, що сталося, особливо - при обстеженні закритих приміщень (квартир або хат, гаражів, сараїв тощо). Наприклад, значна забрудненість житла, безладдя в ньому можуть бути ознакою старечої недоумкуватості (деменції). За такої патології у помешканні можна знайти десятки непотрібних, старих, непридатних для вжитку речей. Щоправда, аналогічна картина часто спостерігається у квартирах алкоголіків, але там ще наявні стійкий запах спиртного та посуд з-під напоїв, сурогатних рідин (шампуней, парфумів, низькопробних розчинників і т. ін.). Величезне безладдя, коли речі повсякденного вжитку розкидані як і де завгодно, можна побачити у помешканнях хворих на шизофренію. У хворих на параноїдну

шизофренію нерідко виявляють речі, пов'язані з колом їхніх фантазій (різноманітні інструменти, апарати, інколи навіть обладнані майстерні - в осіб, які страждають на параною винахідництва; гори письмових документів, здебільшого добре класифікованих, кидаються у вічі в квартирах хворобливих сутяг). У людей істеричних, особливо жінок, панують чистота, педантичність, надзвичайний порядок у всьому, ще ретельніше речі розміщені у хворих на епілепсію.

Коли йдеться про статеві злочини, то при огляді помешкання можуть бути виявлені речі, які висвітлюють сексуальні сторони буття жильців: у осіб, схильних до садизму,- відповідного змісту і малюнки, зокрема, виконані самими господарями, інколи вдається знайти предмети, за допомогою яких заподіюють побої (батоги, ланцюги, мотузки, загострені предмети тощо). Подібні речі зустрічаються і в квартирах мазохістів. Там же, де мешкають фетишисти, знаходять у великій кількості предмети білизни, туалету, взуття, головні убори осіб протилежної статі, найчастіше - вкрадені.

Значною своєрідністю відрізняються й травми потерпілих, заподіяні душевнохворими, або uszkodження на тілах душевнохворих самовбивць.

Велика кількість і масивність uszkodжень спостерігається, коли їх спричинюють комусь чи собі меланхоліки.

Якщо злочинцем-убивцею є жінка, то дуже часто труп жертви прикритий простиралом, ковдрою, одежиною. Водночас треба мати на увазі, що жінки заподіюють значно більше uszkodжень, чимало з них - після смерті жертви.

Інколи велике значення у встановленні картини події можуть мати навіть незначні деталі, виявлені при огляді,- вузли на мотузках, якими зв'язували жертву, спосіб знищення або приховування слідів злочину.

Тут доречно навести вираз-афоризм М. С. Бокаріуса: «Увагу дрібницям!».

Так, у нашій практиці був випадок, коли, оглядаючи мішок з ¹ грубої тканини, у який були загорнуті частини розчленованого трупа, виявили латки, пришиті швацькою машинкою. Це дало привід запідозрити, що мішок належить людині, для якої праця на такому агрегаті є звичною, навіть визначили приблизно марку машини, що потім підтвердилося у процесі слідства (А.С. Лісовий, К.А. Лісовий, П.Л. Голубович).